

NIELEGALNY HANDEL BRONIĄ

STUDIUM KRYMINOLOGICZNE

Piotr Chlebowicz

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

NIELEGALNY HANDEL BRONIĄ

STUDIUM KRYMINOLOGICZNE

Piotr Chlebowicz

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2015

Stan prawny na 1 lutego 2015 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Stanisław Hoc

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Ewa Wysocka

Opracowanie redakcyjne

Katarzyna Świerk-Bożek

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN 978-83-264-8054-6

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów / 9

Wstęp / 11

Rozdział 1

**Etiologia przestępczości związanej z handlem
bronią / 17**

Rozdział 2

Legalne i nielegalne rynki broni / 25

1. Wprowadzenie / 25
2. Charakterystyka rynków broni / 29
 - 2.1. Rynek biały / 29
 - 2.2. Rynek czarny / 35
 - 2.3. Ogólna charakterystyka czarnych rynków broni
w Europie / 48
 - 2.4. Rynek szary / 58
3. Rola służb specjalnych na rynkach broni / 64
4. Broń jako towar. Próba charakterystyki / 66

Rozdział 3

Powiązania rynku legalnego z rynkami nielegalnymi / 70

1. Wprowadzenie / 70
2. Nielegalna produkcja broni palnej / 71
3. Przemysł broni / 74
4. Utrata kontroli przez państwo nad własnymi
arsenałami / 85
5. Kradzieże i utrata broni w obrocie cywilnym / 88
6. Pranie brudnych pieniędzy a nielegalny handel bronią / 89
7. Kariera przestępcza Wiktora Buta. Studium przypadku / 90

Rozdział 4

Nielegalny handel bronią na tle wybranych kryminologicznych kategorii przestępczości / 95

1. Wprowadzenie / **95**
2. Nielegalny handel bronią jako kategoria kryminologiczna / **96**
3. Nielegalny handel bronią jako przejaw przestępczości zorganizowanej / **100**

Rozdział 5

Nielegalny handel bronią w Polsce / 109

1. Wprowadzenie / **109**
2. Źródła nielegalnej broni / **113**
 - 2.1. Nielegalna produkcja broni / **114**
 - 2.2. Kradzieże broni / **118**
 - 2.3. Przemyt broni / **122**
 - 2.3.1. Przemyt broni w świetle danych statystycznych Straży Granicznej / **126**
 - 2.3.2. Geografia przemytu broni w świetle danych Straży Granicznej / **127**
 - 2.3.3. Miejsca przemytu / **130**
3. Rozmiary nielegalnego handlu bronią w Polsce w świetle danych statystycznych / **130**
 - 3.1. Rodzaj broni zabezpieczonej przez Policję / **132**
 - 3.2. Statystyczny obraz przestępczości z art. 263 k.k. / **134**
 - 3.3. Statystyczny obraz przestępczości. Przepisy karne pozakodeksowe / **135**
4. Afera pistoletowa. Studium przypadku / **138**
5. Afera karabinowa. Studium przypadku / **142**

Rozdział 6

Nielegalny handel bronią a terroryzm / 145

1. Wprowadzenie / **145**
2. Związki przestępczości zorganizowanej i terroryzmu. Implikacje dla nielegalnego handlu bronią / **148**
3. Rola broni strzeleckiej i lekkiej w działalności terrorystycznej / **150**

4. Nowe tendencje użycia broni strzeleckiej i lekkiej na przykładzie sekwencyjnego ataku terrorystycznego / **156**
5. Źródła broni strzeleckiej i lekkiej pozyskiwanej przez organizacje terrorystyczne / **158**
 - 5.1. Sponsoring państwowy / **159**
 - 5.2. Działalność przestępcza / **161**
 - 5.3. Legalne źródła dochodów / **165**
6. Handel bronią na przykładzie wybranych organizacji terrorystycznych / **167**
 - 6.1. Operacje IRA i jej frakcji w obszarze nielegalnego handlu bronią / **167**
 - 6.2. Aktywność ETA na czarnych rynkach broni / **171**

Rozdział 7

Wiktymologiczne aspekty nielegalnego handlu bronią / 173

1. Wprowadzenie / **173**
2. Ofiary nielegalnego handlu bronią / **176**
3. Problematyka dzieci-żołnierzy na tle nielegalnego handlu bronią / **181**
4. Nielegalny handel bronią a przemoc wobec kobiet / **184**

Rozdział 8

Problematyka etyczna handlu bronią / 186

Rozdział 9

Inicjatywy ONZ w obszarze zwalczania i przeciwdziałania nielegalnemu handlowi bronią / 193

1. Wprowadzenie / **193**
2. Program działania Narodów Zjednoczonych służący zapobieganiu, zwalczaniu i likwidacji nielegalnego handlu bronią strzelecką i lekką we wszelkich jego aspektach z 2001 r. / **198**
3. Rezolucje ONZ w przedmiocie embarga dotyczącego handlu bronią / **200**
4. Rejestr broni konwencjonalnej ONZ / **203**

5. Protokół przeciwko nielegalnemu wytwarzaniu i obrotowi bronią palną, jej częściami i komponentami oraz amunicją, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej / **204**
6. Międzynarodowy Instrument Identyfikacji i Śledzenia Broni Strzeleckiej i Lekkiej / **211**

Rozdział 10

Inicjatywy Unii Europejskiej w obszarze zwalczania i przeciwdziałania nielegalnego handlu bronią / 216

1. Nielegalny handel bronią w świetle dorobku TREVI, Schengen i Traktatów / **216**
2. Kierunki zwalczania nielegalnego handlu bronią w Unii Europejskiej. Komunikat Komisji *Broń palna a bezpieczeństwo wewnętrzne UE: ochrona obywateli i zakłócanie nielegalnego handlu* / **222**
3. Rola Europolu w zwalczaniu nielegalnego handlu bronią / **231**
4. Europejska strategia bezpieczeństwa z 2003 r. / **235**
5. Strategia zwalczania nielegalnego gromadzenia ręcznej broni strzeleckiej i broni lekkiej oraz amunicji do niej oraz nielegalnego handlu nimi 5319/06 z dnia 15–16 grudnia 2005 r. / **238**
6. Zwalczanie nielegalnego handlu bronią strzelecką i lekką prowadzonego drogą powietrzną / **240**
7. Realizacja Strategii Unii Europejskiej na Bałkanach Zachodnich / **241**
8. Kontrola pośrednictwa w handlu bronią / **243**
9. Zasady kontroli wywozu technologii wojskowych i sprzętu wojskowego / **244**
10. Wpływ regulacji unijnych w obszarze przeciwdziałania nielegalnemu handlowi bronią / **252**

Podsumowanie / **257**

Bibliografia / **261**

Wykaz skrótów

Akty prawne

Karta NZ	Karta Narodów Zjednoczonych (Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 z późn. zm.)
k.k.	ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
TFUE	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012, s. 47)
u.o.z.t.	ustawa z dnia 29 listopada 2000 r. o obrocie z zagranicą towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa państwa, a także dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 194)
u.w.d.g.	ustawa z dnia 22 czerwca 2001 r. o wykonywaniu działalności gospodarczej w zakresie wytwarzania i obrotu materiałami wybuchowymi, bronią, amunicją oraz wyrobami i technologią o przeznaczeniu wojskowym lub policyjnym (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 1017 z późn. zm.)

Czasopisma

PiP	Państwo i Prawo
PPH	Przegląd Prawa Handlowego

Prok. i Pr.	Prokuratura i Prawo
WPP	Wojskowy Przegląd Prawniczy

Inne

BSIL	broń strzelecka i lekka
NGO	non governmental organisation – organizacja pozarządowa
OBWE	Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute
UNODC	United Nations Office on Drugs and Crime

Wstęp

Problematyka nielegalnego handlu bronią to interesujący fenomen społeczny, który nie stanowił dotychczas przedmiotu badań naukowych. W polskiej literaturze kryminologicznej zjawisko to nie jest opisywane i wyjaśniane. Również kryminologia europejska najczęściej pomija to zagadnienie. Zazwyczaj autorzy postrzegają nielegalny obrót bronią jako przejaw przestępczości zorganizowanej. Podkreśla się zwłaszcza, że działalność ta generuje duże środki finansowe. Jest to jednak jedynie informacja sygnałna, bez odniesień i prób opisu etiologii, fenomenologii oraz strategii zwalczania tego procederu. Brakuje również próby wykorzystania dorobku teorii kryminologicznych w opisie i wyjaśnieniu tego zjawiska. Nie istnieje zatem kompleksowe, monograficzne opracowanie tej problematyki, w szczególności nie były dotychczas prowadzone badania empiryczne ani badania teoretyczne. Z tego punktu widzenia niniejsze zagadnienie stanowi „białą plamę” na mapie polskiej i europejskiej kryminologii.

Należy też podkreślić, że trudności dotyczące pozyskania informacji i danych na temat nielegalnego handlu bronią wynikają z kilku przyczyn.

Po pierwsze, nielegalne transakcje bronią często mają wymiar polityczny, stanowią one przejaw niejawnych działań politycznych, które są prowadzone w imieniu państwa zazwyczaj przez służby specjalne. Powoduje to niemal całkowitą blokadę informacji.

Po drugie, handel bronią – nawet legalny – to działalność nie tylko gospodarcza, ale również polityczna. Wybór kontrahenta i oferty jest kształtowany nie tylko ceną, lecz konstelacją różnorodnych czynników, często o charakterze strategicznym, takich jak na przykład pozycja państwa w układzie międzynarodowym, jego sojusze, interesy w regionie itd. Nakładają się na to interesy koncernów zbrojeniowych i pośredników, którzy działają w warunkach narastającej konkurencji. Uważa się, że handel bronią to lukratywne zajęcie, stąd odnotowuje się przypadki

wpływania na proces decyzyjny wyboru danego typu uzbrojenia lub określonej konstrukcji przez działania korupcyjne, agresywny lobbying, szpiegostwo gospodarcze, naciski polityczne. Wreszcie niejednokrotnie wymiar etyczny tych kontraktów jest często kwestionowany, co sprawia, że nawet kręgi biznesowe niechętnie udzielają informacji na temat swojej działalności gospodarczej oraz humanitarnych następstw zawieranych kontraktów.

Po trzecie, jeśli analizować nielegalny handel bronią jako aktywność grup i związków przestępczych, to często jest to obszar współpracy gangów z organizacjami terrorystycznymi, które są odbiorcami pozyskanej nielegalnie broni. Warto w tym miejscu wskazać, że handel bronią to także tradycyjny obszar współpracy i przenikania się struktur przestępczości zorganizowanej i ugrupowań terrorystycznych. Nielegalny obrót bronią jest zwalczany najczęściej w ramach tzw. ofensywnych metod pracy operacyjnej nie tylko przez służby policyjne, ale obecnie także przez służby specjalne w ramach antyterroryzmu. W obu wypadkach sprawy te objęte są ochroną informacji niejawnych.

Wskazany wyżej stan rzeczy w pełni uzasadnia zatem potrzebę przeprowadzenia badań w tym obszarze. Jednocześnie po roku 1990 na świecie widać rosnące zainteresowanie problematyką nielegalnego obrotu bronią. Wśród współczesnych trendów w handlu bronią zarówno na rynkach legalnych, jak i nielegalnych, należy wskazać handel uzbrojeniem typu SALW (*Small Arms Light Weapons*). W języku polskim funkcjonuje termin BSiL (broń strzelecka i lekka). W tym miejscu należy podkreślić, że to właśnie ta część nielegalnego obrotu bronią stanowi główny przedmiot rozprawy.

Negatywne skutki handlu BSiL wywołały duży oddźwięk społeczności międzynarodowej oraz instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Przykładowo to aktywność organizacji pozarządowych mobilizowała opinię publiczną, która wywierała naciski na rządy, które zaczęły wprowadzać różne regulacje w obszarze handlu bronią. Warto już w tym miejscu zauważyć, że według ONZ to właśnie tzw. niekontrolowane transfery uzbrojenia stanowią istotny czynnik destabilizacji w wielu regionach świata. Uważa się, że wzmacniają one przestępczość zorganizowaną i terrorystyczną oraz w istotny sposób przyczyniają się do wiktylizacji zarówno jednostek, jak i grup społecznych.

Ponadto ostatnie zdarzenia na Ukrainie aktualizują problematykę handlu bronią wojskową w świetle zasad regulacji unijnych.

Celem monografii jest możliwie wszechstronna kryminologiczna analiza nielegalnego handlu bronią. Chodzi zatem o uzyskanie kryminologicznego obrazu tego zjawiska, próbę identyfikacji trendów na nielegalnych rynkach broni, uporządkowanie wiedzy w tym zakresie, wskazanie nowych kierunków badawczych oraz dokonanie oceny uregulowań, które odnoszą się do nielegalnego obrotu bronią.

Próbowano także wykorzystać dorobek kryminologii teoretycznej, w szczególności tzw. model ekonomiczny przestępczości zorganizowanej. Wydaje się, że wymieniona koncepcja, jej siatka pojęciowa tworzy możliwość kryminologicznej analizy zjawiska nielegalnego handlu bronią.

Niewątpliwie przeniesienie tego zagadnienia na płaszczyznę kryminologiczną umożliwia dokonanie rzetelnego opisu zarówno struktury i mechanizmów funkcjonowania nielegalnych rynków broni, jak również motywacji podmiotów, które zawierają czarnorynkowe transakcje. Trzeba jednak podkreślić, że z uwagi na bardzo specyficzny przedmiot obrotu, jakim jest broń, analiza zjawiska nielegalnego handlu wykracza znacznie poza klasycznie rozumianą kryminologię i niejako wymusza uwzględnienie innych perspektyw badawczych, w szczególności nauk politycznych i stosunków międzynarodowych oraz prawa międzynarodowego.

Należy zatem przyjąć, że złożoność i wielowymiarowość fenomenu nielegalnego handlu bronią kreuje konieczność posługiwania się dorobkiem różnych dziedzin wiedzy, poczynwszy od ustaleń nauk kryminologicznych, na ekonomicznych, socjologicznych i politologicznych skończywszy.

Można wyróżnić dwie wzajemnie przeplatające się perspektywy badawcze. Z jednej strony chodzi o postrzeganie nielegalnego handlu bronią w kategoriach kontroli zbrojeń i rozbrojenia (*disarmament*), z drugiej zaś chodzi o postrzeganie go jako zagadnienia związanego ze zwalczaniem i zapobieganiem przestępczości.

W pierwszym przypadku w grę wchodzi problematyka bezpieczeństwa międzynarodowego, zjawisko przynależne do sfery polityki międzynarodowej. Druga z wymienionych perspektyw mieściłaby się raczej w obszarze szeroko rozumianej polityki kryminalnej, odnoszącej się przede wszystkim do bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Badanie strategii zwalczania tego zjawiska wymaga także dokonania analizy aktów normatywnych, które zawierają regulacje w tym zakresie.

W toku badań sformułowano następujące szczegółowe problemy badawcze:

- 1) Jaka jest struktura rynków broni?
- 2) Na czym polegają transakcje zawierane na nielegalnych rynkach (częstotliwość tych kontraktów, cena, kierunki dostaw)?
- 3) Na czym polega istota przestępnego pośrednictwa w handlu bronią?
- 4) Jaka broń stanowi najczęściej przedmiot obrotu?
- 5) Czy istnieją powiązania między rynkami legalnymi i nielegalnymi (w szczególności źródła towaru, szlaki przemytu)?
- 6) Na czym polega rola służb specjalnych w legalnych transakcjach. Czy istnieją i na czym polegają związki służb specjalnych z nielegalnymi transakcjami?
- 7) W jakim zakresie nielegalny obrót bronią stanowi obszar zainteresowania przestępczości zorganizowanej?
- 8) Czy zjawisko konwergencji przestępczości zorganizowanej i terrorystycznej ma znaczenie z punktu widzenia nielegalnego handlu bronią?
- 9) Jaki jest kryminologiczny obraz nielegalnego handlu bronią w Polsce?
- 10) Na czym polegają inicjatywy ONZ w przeciwdziałaniu nielegalnemu handlowi bronią?
- 11) Na czym polegają inicjatywy Unii Europejskiej w przeciwdziałaniu nielegalnemu handlowi bronią?

Autor w ramach badań pilotażowych odbył konsultacje z przedstawicielami szeroko rozumianych agend formalnej kontroli społecznej, tj. Centralnego Biura Śledczego Komendy Głównej Policji, Biura Kryminalnego Komendy Głównej Policji, Ministerstwa Finansów: Departamentu Polityki Celnej oraz komórki do spraw zwalczania przestępczości w tym Departamencie, Komendy Głównej Żandarmerii Wojskowej, Centralnego Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Głównej Policji, Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Wojewódzkiej Policji Olsztyn, w tym także byłymi funkcjonariuszami Urzędu Ochrony Państwa, Centralnego Biura Śledczego oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Należy odnotować, że Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego odmówiła pomocy w przeprowadzeniu badań.

Na potrzeby badań uzyskano interesujące dane, pochodzące z różnych źródeł. Były to między innymi:

- akt oskarżenia wraz z uzasadnieniem w sprawie tzw. afery pistoletowej; dysponentem tych dokumentów jest Prokuratura Okręgowa w Gdańsku;
- Biała księga MSZ „Sprawa 6 obywateli polskich zatrzymanych we Frankfurcie nad Menem 10 marca 1992 r.”;
- raporty agend rządowych (Raport o stanie bezpieczeństwa państwa, sprawozdania z rocznej działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego);
- sprawozdania i tzw. produkty wywiadowcze Europolu (OCTA, Te-Sat);
- raporty ONZ (*The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, UNODC 2010; *Digest of organized crime cases*, UNODC, Vienna 2012);
- Raporty NGO's (Amnesty International, Global Witness, Saferworld, The Federation of American Scientists);
- opracowania polskich i międzynarodowych instytutów badawczych (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Stockholm International Peace Research Institute, Small Arms Survey);
- artykuły prasowe (między innymi z takich czasopism, jak: „Spiegel”, „New York Times”, „Le Monde”, „The Guardian”, „Polityka”, „Gazeta Wyborcza”);
- informacje na stronach internetowych administracji właściwej w sprawach ochrony porządku publicznego i bezpieczeństwa wewnętrznego (Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Komendy Głównej Policji, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Ministerstwa Finansów, Biura Bezpieczeństwa Narodowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Służby Kontrwywiadu Wojskowego).
- informacje na stronach internetowych zagranicznych agend rządowych i organizacji międzynarodowych (Europolu, Interpolu, MI5, MI6, BKA, BND, BfV, CIA, FBI, DEA, SOCA, OSCE¹, NATO).

W badaniach wykorzystano takie metody, jak: analizę literatury, obserwację pośrednią (w postaci badania dokumentów), studia przy-

¹ MI5 – The Security Service, MI6 – Secret Intelligence Service, BKA – Bundeskriminalamt, BND – Bundesnachrichtendienst, BfV – Bundesamt für Verfassungsschutz, CIA – Central Intelligence Agency, FBI – Federal Bureau of Investigation, DEA – Drug Enforcement Administration, SOCA – Serious Organized Crime Agency, OSCE – Organization for Security and Co-operation in Europe.

padków na podstawie wymienionych wyżej źródeł, metodę dogmatyczno-prawną, analizę statystyk kryminalnych.

Pragnę serdecznie podziękować wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania pracy. Szczególne podziękowania kieruję do Pana Profesora Wiesława Pływaczewskiego za wsparcie i okazane zaufanie. Chciałbym także podziękować Panu Profesorowi Jerzemu Kasprzakowi za pomoc w dotarciu do materiałów badawczych. Książka nie powstałaby bez wsparcia moich Najbliższych, za co im również dziękuję.

Rozdział 1

Etiologia przestępczości związanej z handlem bronią

W naukach kryminologicznych kładzie się duży nacisk na wyjaśnianie przyczyn zachowań przestępczych. W ramach etiologii kryminalnej opracowano wiele teorii, które miały przybliżyć genezę różnych odmian przestępczości. W odniesieniu do przedmiotu niniejszej pracy można przyjąć, że właściwym modelem wyjaśniającym czynniki leżące u podstaw nielegalnego obrotu bronią jest model ekonomiczny przestępczości.

Wpływ doktryn ekonomicznych na nauki kryminologiczne był widoczny już w poglądach W. Bongera, który podkreślał, że chęć bogacenia się prowadzi na drogę przestępczości². Przyjmuje się, że ekspansja teorii ekonomicznych na teren kryminologii nastąpiła w latach 70. XX w. W szczególności dużą rolę odegrała tzw. ekonomiczna teoria zachowania. Centralnym elementem tej koncepcji jest założenie o racjonalnych przesłankach procesu decyzyjnego, który poprzedza zachowanie się człowieka. Oznacza to, że podmiot dokonuje kalkulacji zachowania, kierując się rachunkiem zysków i strat³. Na płaszczyźnie kryminologicznej chodzi zatem o przestępcę racjonalnego, który reaguje w sposób przewidywalny na bodźce zewnętrzne w postaci nagród i kary. Sprawca to aktywny podmiot, którego zachowania uwzględniają stosowanie swoistego rachunku prawdopodobieństwa⁴. W rezultacie można przyjąć, że popełnienie przestępstwa następuje w sytuacji, gdy dokonanie przestępstwa jest opłacalne: zysk generowany z przestępstwa jest

² B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2009, s. 958.

³ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 178.

⁴ H.J. Schneider, *Przyczyny przestępczości. Nowe aspekty międzynarodowej dyskusji o teoriach kryminologicznych*, Archiwum Kryminologii 1997–1998, t. XXIII–XXIV, s. 14–15.

wysoki, występuje niskie prawdopodobieństwo wykrycia i ukarania, natomiast przewidywana dolegliwość związana z wymierzeniem kary jest oceniana jako niewielka⁵. W ocenie H.J. Schneidera teorię racjonalnego wyboru można uznać jako komplementarną wobec innych koncepcji, przy czym jej wartościowy wkład polega na negowaniu perspektywy przestępcy jako biernego podmiotu⁶.

Model ekonomiczny jest również stosowany w odniesieniu do problematyki przestępczości zorganizowanej⁷. Okazało się bowiem, że aparatura pojęciowa nauk ekonomicznych stanowi użyteczne narzędzie w opisywaniu i wyjaśnianiu podłoża wielu różnorodnych form zjawiskowych przestępczości zorganizowanej⁸. Klasycznym przejawem myślenia ekonomicznego jest założenie, że przestępczość zorganizowana zajmuje się dostarczaniem społeczeństwu nielegalnych dóbr i usług. Warto zauważyć, że to właśnie ten element występuje w większości kryminologicznych definicji⁹ przestępczości zorganizowanej, jak również w definicjach tworzonych przez agendy formalnej kontroli społecznej¹⁰, które zwalczają ten rodzaj przestępczości. Równie atrakcyjna jest teza, że podstawowym spoiwem przestępnych związków jest zysk i uzyskiwanie dużych korzyści majątkowych.

W literaturze przedmiotu funkcjonuje pojęcie tzw. syndromu prohibicji. Rozwój przestępczości zorganizowanej następuje szczególnie intensywnie w sytuacji społecznego zapotrzebowania na towary

⁵ Zob. szerzej J. Kawa, *Wprowadzenie do problematyki nielegalnych rynków – perspektywa ekonomiczna* (w:) W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012, s. 28.

⁶ H.J. Schneider, *Przyczyny przestępczości*. Nowe..., s. 15.

⁷ Jak zauważył B. Hołyst, rozwój przestępczości zorganizowanej jako zjawiska powszechnego dał na całym świecie asumpt do rozważań ekonomicznych także w sensie etiologii – B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 958.

⁸ Model ekonomiczny stanowi podstawę wielu badań dotyczących przestępczości zorganizowanej. Ciekawy opis procederu handlu ludźmi na tle kategorii ekonomicznych przedstawia np. V. Nikolić-Ristanović, *Trafficking in humans and illegal economy In war and post-war society* (w:) P.C. van Duyne, S. Donati, J. Harley, A. Maljević, K. Lampe (red.), *Crime, Money and criminal mobility in Europe*, Nijmegen 2009.

⁹ Na przykład dostarczanie nielegalnych dóbr i usług jako składnik definicji występuje w typologii H.J. Schneidera, *Przestępczość zorganizowana z międzynarodowego kryminologicznego punktu widzenia*, Prok. i Pr. 1995, nr 10, s. 9.

¹⁰ W przypadku polskich służb policyjnych warto zwrócić uwagę na definicję Centralnego Biura Śledczego. Zob. szerzej Z. Rau, *Przestępczość zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie*, Kraków 2002; A. Misiuk (red.), *Centralne Biuro Śledcze. Dziesięć lat doświadczeń (2000–2010)*, Szcztyno 2010.

i usługi niedostępne na legalnie prosperującym rynku¹¹. Podkreśla się, że reglamentacja dóbr wytwarza czarny rynek. Wydaje się, że dotyczy to także czarnego rynku broni.

Przejawy działania mechanizmu wolnorynkowego są szczególnie widoczne w przypadku zorganizowanej przestępczości narkotkowej. W tym obszarze przestępczości analizy kryminologiczne wprost operują terminologią ekonomiczną (popyt, podaż, kartele, cena detaliczna, chłonność rynku). Wiadomo, że kluczowym elementem funkcjonowania karteli narkotkowych jest ogromny popyt na narkotyki, którego najprawdopodobniej nie da się usunąć. Na marginesie można odnotować, że klęska polityki prohibicyjnej wskazuje jednocześnie, jak silne są ekonomiczne uwarunkowania przestępczości zorganizowanej. Według K. Krajewskiego „[...] ta forma przestępczości jest bowiem immanentnie związana z istnieniem nielegalnych rynków dóbr i usług, a polityka prohibicji stwarza największy taki rynek: czarny rynek narkotyków”¹².

Jak podniósł D.W. Smith, grupy przestępcze to w istocie rodzaj przedsiębiorstw, które funkcjonują na nielegalnych rynkach (*illicit enterprise*)¹³. Główne mechanizmy leżące u podstaw aktywności „nielegalnych przedsiębiorstw” to wzajemne relacje między popytem a podażą, które są identyczne zarówno w przypadku rynków legalnych, jak i nielegalnych.

Model ekonomiczny jest także stosowany do opisu i wyjaśniania nielegalnego handlu bronią. Niezależnie od form, w jakich ten handel się odbywa, wskazuje się, że to właśnie czynniki ekonomiczne odgrywają największą rolę w genezie nielegalnego obrotu. Przyjmuje się zatem, że uczestnicy handlu, tj. sprzedawcy, pośrednicy i nabywcy, działają, uwzględniając takie parametry, jak zyski i koszty¹⁴. Podkreśla się

¹¹ J.W. Wójcik, *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne*, Warszawa 2011, s. 118–119.

¹² K. Krajewski, *Sens i bezsens prohibicji. Prawo karne wobec narkotyków i narkomanii*, Kraków 2001, s. 463.

¹³ „Illicit enterprise the extension of legitimate market activities into areas normally proscribed, for the pursuit of profit and in response to latent illicit demand” – D.C. Smith Jr., *Organized Crime and Entrepreneurship*, International Journal of Criminology and Penology 1978, nr 6, s. 164.

¹⁴ „We assume, that buyers, sellers and intermediaries [...] make choices that are influence by their perception of the personal costs, benefits and risks associated with buying, selling, possessing and using weapons. [...] market forces operate in underground markets, albeit with greater friction than in legal markets, due to the illegal nature of the transaction and often limited sources of supply” – P. Cook, W. Cukier, K. Krause, *The*

zwłaszcza element ryzyka związanego z tym typem działalności. Powoduje to znaczny wzrost cen – nierzadko kilkunastokrotny. Warto w tym miejscu odwołać się do efektu wywołanego zjawiskiem tzw. taksy kryminalizacyjnej (*crime tariff*), który jest widoczny także na czarnym rynku broni palnej. Chodzi o to, że objęcie kryminalizacją określonych dóbr, na które istnieje duże zapotrzebowanie, winduje ceny tych produktów¹⁵.

W naukach ekonomicznych przyjmuje się, że jednym z czynników kształtujących konkurencyjność są tzw. bariery wejścia na rynek. Dotyczy to zazwyczaj przeszkód, jakie muszą pokonać firmy, które chcą podjąć działalność gospodarczą w określonym segmencie rynku. W przypadku rynków nielegalnych do czynników tych należy między innymi dostęp do kanałów dystrybucji i do źródeł towaru. Z kryminologicznego punktu widzenia osoby zainteresowane wejściem na czarny rynek broni muszą dysponować rozgałęzioną strukturą kontaktów opartych na wzajemnym zaufaniu. Oznacza to, że podjęcie nielegalnego handlu bronią wymaga dostępu do osób dysponujących odpowiednim kapitałem społecznym¹⁶. Łączy się to ze zróżnicowanym dostępem do informacji. Brak dostępu do zasobów informacyjnych powoduje, że uczestnicy gry rynkowej dysponujący większym zakresem aktualnych informacji dotyczących branży, cen, struktury rynku itd. zdobywają przewagę konkurencyjną. Wydaje się zatem, że w przypadku czarnego rynku broni brak kontaktów uniemożliwia wejście na rynek, nie mówiąc już o konkurowaniu na nim. Spostrzeżenie to odnosi się nie tylko do rynków lokalnych, lecz przede wszystkim czarnych rynków międzynarodowych.

Etiologia kryminalna w zakresie przestępczości narkotykowej operuje klasycznymi pojęciami popytu i podaży¹⁷. Wydaje się, że nie ma przeszkód, aby posłużyć się wymienioną klasyfikacją dla opisu

illicit firearms trade in North America, *Criminology&Criminal Justice* 2009, vol. 9. s. 3; www.guncontrol.ca/English/Home/Releases/cook.pdf.

¹⁵ J. Blachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, s. 401.

¹⁶ „Without access to suppliers and clients/ customers, one cannot really get started. Trust is also important, because these activities involve financial risk [...] For this reason, existing social ties are used or illegal business relationship have to be built up. Not everyone has suitable ties and building up such relationships takes time and energy” – E.R. Kleemans, Ch. de Poot, *Criminal careers in organized crime and Social Opportunity Structure*, *European Journal of Criminology* 2008, nr 5:69, s. 75; euc.sagepub.com/content/5/1/69.

¹⁷ J. Blachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, s. 411.

nielegalnych transakcji bronią. Podaż broni można zatem zdefiniować jako wszystkie czynności, które są związane z dostarczaniem broni. W grę wchodzi takie zachowania, jak produkcja, przemysł, handel zarówno detaliczny, jak i hurtowy. *Signum specificum* podaży broni to szeroki zestaw zachowań mających na celu pozyskiwanie broni z legalnych źródeł w celu sprzedaży na czarnym rynku, na przykład kradzieże z magazynów wojskowych lub policyjnych. Popyt obejmuje natomiast takie formy zachowań, jak nabywanie, przewożenie i posiadanie broni. Jak zauważają analitycy UNODC, popyt na broń ma dwa podłoża – kryminalny i polityczny¹⁸.

Obecność elementu politycznego, który kształtuje popyt, stanowi ważną cechę wyróżniającą handel bronią wśród innych rodzajów handlu. Podkreślano już, że czynnik polityczny wywiera znaczny wpływ zarówno w handlu legalnym, jak czarnorynkowym. Wydaje się zatem, że z tego właśnie powodu należy go uwzględnić w ramach rozważań dotyczących etiologii kryminalnej nielegalnego handlu bronią. Można wyróżnić, jak się wydaje, przynajmniej dwa zjawiska, które mają istotny wpływ na genezę nielegalnych transakcji bronią i amunicją. Pierwsze z nich to upadek systemu komunistycznego w Europie. W rezultacie opisywanych zmian politycznych rynek został nasycony ogromną ilością broni z arsenałów państw komunistycznych. Spowodowało to dużą dostępność tego towaru przy jednoczesnym spadku ceny. Czynnikiem wydatnie ułatwiającym dystrybucję broni była rozwinięta sieć pośrednictwa handlowego, która umożliwiała dokonywanie transakcji na skalę globalną¹⁹. Drugie zjawisko to wzrost popytu na broń. Jego dynamika była efektem zaostrzania się antagonizmów na tle religijnym lub etnicznym. Warto zaznaczyć, że analizowane procesy dotyczyły nie tylko Ameryki Południowej, Afryki i Azji, lecz również Europy (rozpad Jugosławii). Antagonizmy te przybierały często postać konfliktów zbrojnych, które w naukach politycznych zostały określone mianem tzw. nowych wojen. Wyróżniają się one takimi cechami, jak na przykład różnorodność podmiotów, które biorą udział w konflikcie, stosowanie przemocy wobec ludności cywilnej, prowadzenie wojny bez wyraźnego celu politycznego.

¹⁸ *The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, UNODC 2010, s. 129 i n.

¹⁹ P. Chlebowicz, *Nielegalny rynek broni z perspektywy kryminologicznej* (w:) W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza...*, s. 168.

Należy zwrócić uwagę na wielość zaangażowanych uczestników, gdyż w „nowych wojnach” biorą udział nie tylko regularne siły zbrojne, lecz przede wszystkim jednostki paramilitarne, lokalne oddziały samoobrony, gangi, najemnicy. Często w tych konfliktach operują ponadto oddziały wojskowe pod egidą ONZ²⁰.

„Nowe wojny” mają najczęściej charakter konfliktu wewnątrzpaństwowego, który rozgrywa się głównie w obrębie tzw. państw upadłych. Jak zauważył J. Zajadło, fenomen państwa upadłego nie polega wyłącznie na degradacji instytucji politycznych i prawnych, lecz na głębokim kryzysie struktur społecznych. Wyraża się on między innymi w zaniku poczucia identyfikacji z narodem czy społeczeństwem jako całością²¹. Na marginesie warto wskazać, że prawo międzynarodowe nie nadąża za dynamicznie zmieniającą się rzeczywistością²². Zjawisko państwa upadłego generuje zagrożenia dla bezpieczeństwa regionalnego, a nawet globalnego. Jedną z głównych cech tego fenomenu jest konflikt, przy czym „nie ma w tym żadnej polityki, przemoc staje się celem samym w sobie”²³.

Walka o władzę toczy się między poszczególnymi klanami, plemionami. Linie podziału układają się zatem wzdłuż podziałów etnicznych lub religijnych. Charakterystyczna jest „mobilizacja do zbrojnego działania w oparciu o tożsamość danej grupy [...] tzw. polityka tożsamości”²⁴.

Cele „nowych wojen” to przede wszystkim kontrola nad terytorium rozumiana najczęściej jako dokonywanie czystek etnicznych. Z tego też względu działania wojenne lub raczej zorganizowana przemoc jest kierowana przeciwko ludności cywilnej. Znamienne jest, że uczestnicy tych konfliktów unikają bezpośredniej konfrontacji obawiając się „zbytniego wykrwawienia i uszczuplenia swojego potencjału militarnego”²⁵. Zaciera się podział pomiędzy przemocą państwową i przemocą „prywatną”. Na tle zjawiska „nowych wojen” widać, że stopniowo zaciera się pomiędzy przemocą państwową a prywatną, przestępczością

²⁰ M. Pietraś (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Lublin 2006, s. 358.

²¹ Zob. szerzej J. Zajadło, *Prawo międzynarodowe wobec problemu „państwa upadłego”*, PiP 2005, z. 2, s. 11.

²² *Ibidem*, s. 5.

²³ *Ibidem*, s. 10.

²⁴ M. Pietraś (red.), *Międzynarodowe stosunki...*, s. 358.

²⁵ *Ibidem*, s. 359.

zorganizowaną a rebeliantami. Uważa się ponadto, że znakiem rozpoznawczym „nowych wojen” są fale uchodźców, którzy trafiają do obozów na obrzeżach terytoriów objętych konfliktem²⁶.

W strukturę „nowych wojen” wbudowany jest swoisty mechanizm ekonomiczny. Jego działanie polega na „redystrybucji środków materialnych, która przyjmuje postać wszelkiego rodzaju wymuszeń, porwań, grabieży [...] Powszechne stają się liczne punkty kontrolne, oblężenia i blokady, poprzez które sprawowany jest nadzór nad żywnością”²⁷. Ważnym wymiarem tej wojennej ekonomii jest kontrola i handel surowcami naturalnymi, drewnem, kamieniami szlachetnymi. W szczególności to właśnie drewno, diamenty często są wymieniane za broń i amunicję. Jak zauważa B. Hołyst, „[...] rozpadają się lokalne struktury produkcyjne; powstaje długoletnie uzależnienie od międzynarodowej pomocy”²⁸.

Mechanizm wojennej ekonomii jest napędzany ponadto pomocą humanitarną, która jest często przechwytywana przez „strony wojujące”. Jak zauważył R. Uessler, wojna dla przywódców lokalnych armii stała się lukratywnym biznesem²⁹. Wśród źródeł dochodu wspomniany autor wskazał nielegalną uprawę i handel narkotykami, zbieranie pieniędzy na ochronę transportu międzynarodowych środków pomocy, branie zakładników spośród personelu organizacji humanitarnych, prowadzony na globalną skalę handel ludźmi³⁰. Trafnie przy tym zauważa M. Zachara, że tradycyjny model wojny pozwalał na osiągnięcie zysków jedynie w wypadku zwycięstwa. Tymczasem mechanizmy ekonomiczne „nowych wojen” generują duże dochody ekonomiczne i zarazem wpływy polityczne już w czasie swego trwania³¹.

Nielegalny handel BSiL jest ściśle związany z „nowymi wojnami”. Zjawisko to wytworzyło bowiem ogromny popyt na broń, przy czym z uwagi na sankcje społeczności międzynarodowej (najczęściej w postaci embarga) podmioty zainteresowane musiały zwrócić się do struktur

²⁶ B. Hołyst, *Zagrożenia ładu społecznego*, t. 1, Warszawa 2013, s. 366.

²⁷ M. Pietraś (red.), *Międzynarodowe stosunki...*, s. 359.

²⁸ B. Hołyst, *Zagrożenia ładu...*, s. 367.

²⁹ R. Uessler, *Wojna jako usługa. Jak prywatne firmy wojskowe niszczą demokrację*, Warszawa 2008, s. 138.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Zob. szerzej M. Zachara, *Broń i dyplomacja. Eksport uzbrojenia w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Kraków 2010, s. 159.

przestępczości zorganizowanej, handlarzy bronią, którzy chętnie wykorzystali nowy, globalny rynek.

W nawiązaniu do powyższych rozważań nasuwa się uwaga, że nauki kryminologiczne zaczynają się interesować zagadnieniami, które wykraczają poza tradycyjnie rozumianą kryminologię i coraz śmielej wkraczają w obszar problemów międzynarodowych. Mowa tutaj w szczególności o takich zagadnieniach, jak poważne naruszenia praw człowieka, zbrodnie wojenne oraz szeroko rozumiana tzw. przestępczość państwowa (*state crime*)³². Jak zauważył J. Braithwhite, kryminologia może inspirować zmiany w międzynarodowym prawie karnym, badając nie tylko zbrodnie ludobójstwa, lecz również powiązania między wojną a zorganizowaną przestępczością rządową³³. Można zatem powiedzieć, że otwierają się nowe obszary badawcze usytuowane na pograniczu kryminologii, nauki prawa karnego, nauki prawa międzynarodowego, praw człowieka, nauk politycznych. Wydaje się bowiem, że zagadnienie nielegalnych transferów broni kierowanych w rejony konfliktów, charakteryzowanych jako „nowe wojny”, może stanowić przedmiot badań tzw. kryminologii wojennej.

³² Zob. szerzej V. Nikolić-Ristanović, *Criminology, crimes of the powerful, and victims*, *Criminology in Europe*, 2012, nr 3, vol. 11, s. 2.

³³ B. Hołyst, *Recenzja książki Hansa Joachima Schneidera, Międzynarodowy Podręcznik Kryminologii, Tom 2 (Internationales Handbuch der Kryminologie, Band 2)*, Berlin 2009, Prok. i Pr. 2010, nr 3, s. 123.

Rozdział 2

Legalne i nielegalne rynki broni

1. Wprowadzenie

Próba przedstawienia problematyki nielegalnego handlu bronią musi zostać poprzedzona analizą pojęcia nielegalnego rynku i nielegalnej ekonomii. Warto bowiem zauważyć, że we współczesnych naukach kryminologicznych wymienione kategorie pojęciowe stanowią coraz częściej ważny punkt odniesienia. Jest to, jak się wydaje, przejaw wpływu nauk ekonomicznych na nauki prawne oraz kryminologiczne. Wzajemne relacje między ekonomią a prawem nie są niczym nowym. Można tutaj wymienić klasyczną pracę G. Beckera, *Crime and Punishment: an Economic Approach* z 1968 r., która stanowiła impuls do podjęcia badań nad wzajemnymi związkami prawa (zwłaszcza prawa karnego) i zjawisk ekonomicznych³⁴. W prawoznawstwie ważne miejsce zajmuje tzw. ekonomiczna analiza prawa. Według jednego z jej założeń celem badania prawa karnego przy zastosowaniu metod właściwych nauce ekonomii jest „osiągnięcie efektywnej polityki karnej, poprzez optymalne połączenie prewencji [...] z wykrywaniem oraz karaniem sprawców przestępstw”³⁵.

Ekonomiczny punkt widzenia był także uwzględniany w naukach kryminologicznych. Wskazuje się tutaj belgijskiego uczonego A. Qute-

³⁴ Zob. szerzej I. Ehrlich, *The Market model of crime: short review and the directions* (w:) B.L. Benson, P.R. Zimmerman (ed.), *Handbook on the Economics of Crime*, Northampton 2010, s. 3.

³⁵ Zob. szerzej M. Maraszek, *Model przestępcy racjonalnego i efektywna polityka karna – okiem praktyka*, Prokurator 2011, nr 3, s. 9. Por. także R. Cooter, T. Uhlen, *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009. Próbę opisu zastosowań podejścia ekonomicznego do prawa karnego podjęła M. Szczepaniec, *Teoria ekonomiczna w prawie karnym*, Warszawa 2012.

leta oraz francuskiego prawnika A. Guerry'ego. W szczególności A. Qutelet, jako jeden z pierwszych, weryfikował w sposób empiryczny tezę, że „nędza rodzi przestępczość”³⁶.

Jak wspomniano, pojęcie nielegalnej ekonomii występuje na gruncie nauk kryminologicznych, w szczególności w odniesieniu do problematyki przestępczości zorganizowanej. Jak stwierdza B. Hołyst, rozwój tej odmiany przestępczości jako zjawiska powszechnego „dał na całym świecie asumpt do rozważań o charakterze ekonomicznym także w sensie etiologii”³⁷.

Według T. Sellina interpretacja pojęcia przestępczości zorganizowanej powinna prowadzić do uznania, że chodzi o przedsiębiorstwa ekonomiczne zorganizowane w celu prowadzenia nielegalnej działalności³⁸. Szczególnie użyteczna jest także koncepcja tzw. przemysłu przestępczego (*crime industry*), w której podkreśla się, że globalna gospodarka składa się z dwóch części: legalnej (*upperworld*) i podziemia przestępczego (*underworld*). Wymienione segmenty są połączone, przy czym istotnym elementem jest możliwość transferu wartości majątkowych między nimi, czyli pranie brudnych pieniędzy³⁹. Warto też zauważyć, że, zdecydowana większość definicji naukowych przestępczości zorganizowanej zawiera element dotyczący zaspokajania popytu społeczeństwa na nielegalne dobra i usługi.

We współczesnej kryminologii europejskiej pojęcie rynku przestępczego często występuje w związku z badaniami podejmowanymi przez holenderskie i niemieckie ośrodki naukowe⁴⁰. P. van Duyne wprost posługuje się określeniem *crime markets*⁴¹. Koncepcje ekonomiczne

³⁶ F. Schmallegger, *Criminology today. An Integrative Introduction, Fourth Edition*, New Jersey 1996, s. 35–36.

³⁷ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2009, s. 958.

³⁸ Zob. szerzej A. Michalska-Warias, *Przestępczość zorganizowana i prawnokarne formy jej przeciwdziałania*, Lublin 2006, s. 32.

³⁹ W. Filipkowski, *Fenomen zjawiska. Modele i formy organizacyjne przestępczości zorganizowanej* (w:) E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2012, s. 69.

⁴⁰ Zob. szerzej P.C. van Duyne, K. von Lampe, M. van Dijk, J.L. Lewell (red.), *The organised crime economy. Managing crime markets in Europe*, Nijmegen 2005.

⁴¹ Zob. P.C. van Duyne, *Criminal markets are for ever. From the criminal mushroom market to the crime-money scenario* (w:) P.C. van Duyne, J. Harvey, A. Maljevic, M. Scheinost, K. von Lampe (red.), *European crime-markets at cross roads: Extended and extending criminal Europe*, Nijmegen 2007.

były również wykorzystywane przez K. von Lampe w analizach kryminologicznych dotyczących nielegalnego obrotu papierosami w Europie⁴².

Oprócz ujęć czysto teoretycznych również agendy formalnej kontroli społecznej regularnie posługują się pojęciem nielegalnego rynku w odniesieniu do różnych zorganizowanych form działalności przestępczej. Rynki przestępcze (*criminal markets*) to stały element raportów Europolu o stanie zagrożenia przestępczością (OCTA)⁴³. Również definicje opracowywane na potrzeby organów zwalczających przestępczość zorganizowaną, konstruowane zazwyczaj na bazie praktycznych doświadczeń tych instytucji, także odwołują się do elementu związanego z dostarczaniem nielegalnych dóbr i usług. W kryminologii polskiej próbę szerszego wykorzystywania koncepcji rynku przestępczego podjął W. Pływaczewski, zwłaszcza w odniesieniu do transakcji na nielegalnych rynkach sztuki oraz nielegalnego obrotu florą i fauną chronionych tzw. konwencją CITES⁴⁴. W odniesieniu do przestępczości narkotykowej trzeba podkreślić, że K. Krajewski również posługiwał się terminologią ekonomiczną, jak podaź i popyt⁴⁵.

W naukach ekonomicznych rynek jest różnie określany. Zwraca się zatem uwagę, że rynek to forma nawiązywania kontaktów między kupującymi i sprzedającymi w celu ustalenia warunków transakcji⁴⁶. Najczęściej jednak rynek jest definiowany jako ogół warunków ekonomicznych, w których dochodzi do wymiany dóbr i usług⁴⁷. Z punktu widzenia kryminologii ważne jest ustalenie, że pojęcie rynku nie zawęża się jedynie do określonego miejsca w przestrzeni. Jak zauważył A. Aldridge, rynek może być określany jako abstrakcyjne, pozbawione konkretnego miejsca konceptualne pole, na którym przecinają się linie podaży i popytu⁴⁸. Podstawowe elementy konstrukcyjne rynku, takie

⁴² K. von Lampe, *Transnational organised crime connecting Eastern and Western Europe: Three case studies* (w:) P.C. van Duyne, S. Donati, J. Harvey, A. Maljević, K. von Lampe (red.), *Crime, money and criminal...*, s. 19 i n.

⁴³ Zob. *EU Organised Crime Threat Assessment 2006*, www.europol.europa.eu.

⁴⁴ Konwencja o międzynarodowym handlu dzikimi zwierzętami i roślinami gatunków zagrożonych wyginięciem sporządzona w Waszyngtonie dnia 3 marca 1973 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 27, poz. 112 z późn. zm.). Zob. szerzej W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza...*, s. 233–234.

⁴⁵ Zob. szerzej K. Krajewski, *Sens i bezsens prohibicji...*, s. 463.

⁴⁶ M. Księżyk, *Podstawowe zagadnienia ekonomii*, Kraków 2000, s. 45.

⁴⁷ Zob. szerzej S. Marciniak (red.), *Makroekonomia i mikroekonomia. Podstawowe problemy*, Warszawa 2002.

⁴⁸ A. Aldridge, *Rynek*, Warszawa 2006, s. 52.

jak cena, podaż, popyt, mechanizm rynkowy, będą współtworzyły nielegalne rynki, w tym również rynek broni.

Niezależnie od kryteriów definicyjnych odnoszących się do rynku, wyróżnia się kategorię rynku nielegalnego. Przymiot „nielegalności” oznacza, że to aspekt jureidyczny w dużym stopniu wyznacza zakres definicyjny rynków nielegalnych⁴⁹. Zatem pojęcie rynku nielegalnego pozostaje w ścisłym związku z systemem prawnym zarówno krajowym, jak i międzynarodowym. Normy prawne regulujące obrót danym dobrem tworzą ramy, których przekroczenie jest sankcjonowane przez właściwe organy władzy publicznej⁵⁰. Zauważa się przy tym, że naruszenia mogą dotyczyć różnych gałęzi systemu prawnego, na przykład prawa podatkowego⁵¹. Nie ulega jednak wątpliwości, że nielegalne transakcje naruszają przede wszystkim normy prawa karnego.

W literaturze wskazuje się, że istnieją różne typologie rynków nielegalnych. Jak zauważa C. Besozzi, podstawowym źródłem podziału tych rynków jest charakter potrzeb, które one zaspokajają. W tym kontekście wyróżnia on potrzebę przyjemności (*Genuss*), zysku i potrzeb związanych z władzą i bezpieczeństwem. Ostatnia z wymienionych potrzeb generuje, zdaniem przywołanego autora, nielegalny handel bronią⁵².

Nieco innym kryterium posługuje się F. Wehinger. Zauważył on, że istnieje pięć podstawowych typów nielegalnych rynków. Pierwszy z nich wiąże się z charakterem dobra, które stanowi przedmiot obrotu. Chodzi tutaj o towary i usługi, które są nielegalne *per se*. W kategoriach cywilistycznych można mówić o rzeczach wyłączonych spoza obrotu. Zazwyczaj wymienia się tutaj handel narkotykami, ludźmi, obrót pornografią dziecięcą. Drugi typ rynku to rynek dóbr pochodzących z kradzieży. Trzecim typem jest rynek dóbr podrobionych. Czwarty

⁴⁹ Podkreślał to C. Besozzi, który przez pojęcie nielegalnego rynku rozumiał: „[...] jeden Geschäftsvorgang, der mindestens einen gesetzeswidrigen Aspekt enthaelt, angefangen bei der Produktion, ueber die Ein- und Ausfuhr bis zum Vertrieb von Guetern oder Dienstleistungen” – C. Besozzi, *Illegal, legal – egal? Zu Entstehung, Struktur und Auswirkungen illegaler Maerkte*, Bern–Stuttgart–Wien 2001, s. 13.

⁵⁰ „Illegale Maerkte entstehen, wenn bei Tauschbeziehungen auf Maerkten rechtliche Regelungen nicht eingehalten werden” – F. Wehinger, *Illegale Maerkte*, Max-Planck Institute für Gesellschaftsforschung Working Paper 11/6, Forschungsbericht aus dem MPiFG 2011, s. 2.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² C. Besozzi, *Illegal, legal – egal...*, s. 24.